

Πανδώρα

Περιοδική έκδοση λογοτεχνίας 12ος χρόνος 11.2008-5.2009 €12

Θέση και Άποψη

Νόμπελ και Παγκοσμιοποίηση

Πρόσωπα: Νικήτας Παρίσης

Ποίηση

Τ. Μενδράκος, Α. Τσοπανάκης-Κ. Μουρσελάς [σχόλιο
Β. Καραβίτη], Α. Ζώτος, Μ. Μιχαηλίδης, Ε. Γκίκα,
Κ. Ριζάκης, Γ. Αλεξανδρόπουλος, Α. Κοϊδου,
Γ. Σταμούλης, Μ. Βλάχου-Καραμβάλη,
Κ. Ζαχαριάδου, Ε. Μαρινάκη, Δ. Τσίτος,
Ρ. Κανιούρα, Μ. Τόκα-Καραχάλιου,
Μ. Παξινού-Μεταξά, Κ. Ποζουκίδης

Μετάφραση

Ομήρου *Ιλιάς*, Α', 1-100 μετ. Γ. Μπλάνα,
Γιώργος Σαραντάρης μετ. Δ. Καραμβάλη,
S. Quasimodo μετ. Γ. Γεωργούση

Πεζογραφία

Νέες φωνές, Αφιέρωμα σε νέους συγγραφείς:
Ελισάβετ Γρηγοριάδου, Ηλίας Χαραλαμπίδης,
Ευάγγελος Μανουβέλος, Αεωνίδας Τούρλας

Διήγημα

Χ. Χατζήπαππας, G. de Mopassant μετ. Θ. Παρίση,
Α. Γεωργίου, Π. Τσελίκης

Δοκίμιο

Β. Αθανασόπουλος, Α. Ζήρας, Γ. Αράγης,
Δ. Καλοκύρης, Δ. Δασκαλόπουλος,
Χ. Αργυροπούλου, Θ. Γ. Γόγολος

Κριτική και επιλογές

Μπάμπης Δερμιτζάκης: *Ελένη Γκίκα*,
Στάθης Κουτσούνης: *Γιάννης Παππάς*

Ου Τόπος: Αντιγραφή και Συγκόλληση (copy paste)

Διονύσιος Σολωμός

Salvatore Quasimodo

Νικήτας Παρίσης

Κριτικά Επιμύθια του Γιώργου Αράγη

Ὁ υποβλητικός λόγος τοῦ Χριστόφορου Μηλιώνη

έ τό τελευταῖο βιβλίο τοῦ Χριστόφορου Μηλιώνη. Τά πικρά γλυκά, εἶχα ἀκόμα μιά φορά τήν εὐκαιρία νά κοιτάξω τή γλώσσα καί γενικότερα τό λόγο τῶν κειμένων του.

Γιά τή γλώσσα δέν θά εἶχα νά πῶ πολλά. Εἶναι μιά γλώσσα στρωτή καί ἰσορροπημένη, χωρίς δημοτικιστικούς ἤ λόγιους ἀκκισμούς. Μιά ἀστική δημοτική, θά ἔλεγα, κατὰ τό πνεῦμα καί ὄχι κατὰ τούς τύπους, γιατί συμβαίνει πολλοί σήμερα νά γράφουν τυπικά, ἤ περίπου, δημοτική ἐνῶ θητεύουν στό πνεῦμα τῆς καθαρεύουσας. Αὐτή λοιπόν ἡ γραφή ἀστική δημοτική παρουσιάζει ἀναλογίες πρὸς μιά ὁμολογῆ προφορική, τόσο ὡς πρὸς τή σαφήνεια, ὅσο καί ὡς πρὸς τήν εὐλυγισία τῆς. Δέν θά συναντήσουμε στά πεζά τοῦ Μηλιώνη φράσεις θολές ἢ φράσεις νοηματικῆς ἀκαμψίας, ὅπως λ.χ. στή γλώσσα τῆς τηλεόρασης. Ἀνάμεσα στίς ἀναλογίες πρὸς τήν προφορική προέχει στή συγκεκριμένη περίπτωση ἡ ἄνεση τῆς ἐκφορᾶς, τόσο καί σέ τέτοιον βαθμό πού ν' ἀποτελεῖ ἀξιοζήλευτο ἐπίτευγμα. Κορυφαῖο ἀνάμεσα στούς πεζογράφους τῆς γενιᾶς του κι ἐξοχο μάθημα γιά τούς νεότερους. Μικρό παράδειγμα γιά τή σχέση τῆς γραφτῆς γλώσσας πρὸς τήν προφορική: βλέπω συχνά σέ γραφτά νεότερων πεζογράφων τή γενική «τοῦ παραθύρου» (ὄχι τοῦ παράθυρου) καί «τοῦ γεφύρου». Ὁ Μηλιώνης ὅμως πού, καί φιλόλογος εἶναι καί ἀντίληψη τῆς προφορικῆς γλώσσας ἔχει, γράφει «τοῦ παραθυριοῦ» καί «τοῦ γεφυριοῦ», σύμφωνα μέ τήν προφορική αἴσθηση τοῦ λόγου.

Ὅμως αὐτό πού θέλω νά σχολιάσω δέν εἶναι ἡ γλώσσα καθαυτή, οὔτε ὁ λόγος στή σύνθετη μορφή του, ἀλλά μιά ἰδιαίτερη πτυχή του. Ἦδη ἀπό τά πρῶτα διηγήματα τοῦ πεζογράφου, τά διηγήματα τῆς συλλογῆς *Παραφωνία*,¹ πού διάβασα πρὶν ἀπό σχεδόν πέντε δεκαετίες, μέ ἀπασχολοῦσε ἓνα ἐρώτημα. Θολά καί ἀόριστα ἀρχικά, ἀλλά ἐπίμονα, καθώς ἐπανερχόταν κάθε φορά πού διάβαζα νεότερα γραφτά του. Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτό δόθηκε πολύ ἀργότερα, ὅταν πῆρε συγκεκριμένη μορφή ὡς *κειμενική φωνή ἢ φωνή τῶν κειμένων*. Ὅχι ὡς συνθετικό στοιχεῖο τοῦ λόγου πού ἀπαντᾷ μονάχα στά γραφτά τοῦ Μηλιώνη, ἀλλά ὡς συνθετικό τοῦ λόγου πού ὑπάρχει στή γραφή ἀξιόλογων λογοτεχνῶν. Πρώτη φορά μίλησα γι' αὐτό τό θέμα ἀναφερόμενος στό πεζογραφικό ἔργο τοῦ Γιώργου Ἰωάννου.² Ἐλεγα λοιπόν τότε πῶς, «Ἄν διαβάσει κανεῖς ἀπό μέσα του, ἔστω καί λίγες σειρές ἀπό κάποιο λογοτεχνικό πεζό τοῦ Ἰωάννου, θά διακρίνει, εὐκόλα ὑποθέτω, τόν τόνο καί τό χρῶμα μιᾶς υποβλητικῆς φωνῆς πού θυμίζει κάπως τήν ἀνθρώπινη φωνή τῆς καθημερινῆς ὁμιλίας...» Καί: «Ὅσο μπορῶ νά κρίνω ἡ φωνή τοῦ κειμένου ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τήν ἀντήχηση τῆς προσωπικότητος τοῦ κάθε συγγραφέα μέσα στά γραφτά του». Στό ἴδιο θέμα ἐπανῆλθα μέ περισσότερες ἐξηγήσεις στό δοκίμιό μου «Τό ὕφος καί ἡ φωνή

¹ Χριστόφορος Μηλιώνης, *Παραφωνία*, διηγήματα, ἐκδόσεις Ἐνδοχώρας, Γιάννινα 1961.

² Γιώργος Ἀράγης, «Τό λογοτεχνικό πεζογραφικό ἔργο τοῦ Γιώργου Ἰωάννου», περιοδικό *Φιλολόγος*, τεύχος 43, Θεσσαλονίκη 1986. Ἐκτοτε καί στά βιβλία μου *Ἀσκήσεις κριτικῆς*, Σοκόλης, Ἀθήνα 1990, καί *Γιά τόν Γιώργο Ἰωάννου*, Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2007.

των κειμένων».³ Τρίτη φορά αναφέρθηκα στην κειμενική φωνή γράφοντας για τό πεζογραφικό έργο του Χριστόφορου Μηλιώνη.⁴ Έτσι, ως πέμπτο κοινό χαρακτηριστικό των πεζών του, σημειώνω τό έξής: «Από τίς πρώτες σειρές της Παραφωνίας, αλλά σαφέστερα και μονιμότερα του Πουκάμισου του Κένταυρου, υποβάλλεται μέσα από τά κείμενα, όταν διαβάζουμε σιωπηλά, όρισμένος τύπος φωνής. Μοιάζει σαν νά έκφωνεί κάποιος τό κείμενο μέ τή δική του φωνή. Τό φαινόμενο αυτό δέν παρατηρείται μόνο στά γραφτά του Μηλιώνη. Παρατηρείται στο έργο όλων των αξιόλογων λογοτεχνών. Είναι, καθώς πιστεύω, ή «ήχώ» της προσωπικότητας των λογοτεχνών μέσα στά γραφτά τους. Και δηλώνει τό αυθεντικό μέταλλο της δικής τους κράσης...»

Η έντύπωση, ότι τά γραφτά του Μηλιώνη «ήχοϋσαν» μιά ιδιότυπη έσωτερική φωνή, υπήρξε πρώιμη. Αύτός ό κουβεντιαστός,⁵ αν μπορώ νά τό πω έτσι, γραφτός λόγος του πεζογράφου υποβάλλει ένα μέταλλο φωνής που, κι όταν δέν τό συνειδητοποιεί κανείς, τό «άφουγκράζεται» αυτόματα. Μιά από τίς ιδιότητες της κειμενικής φωνής είναι νά φανερώνει τήν απόσταση από τήν όποία έρχεται: μακρινή, πλησιέστερη, κοντινή. Η φωνή π.χ. του Έλύτη έρχεται από άρκετή απόσταση. Του Μηλιώνη έρχεται από πολύ κοντά, σαν νά μιλάει κάποιος από δίπλα σου. Κι έρχεται φυσικά και άβίαστα, καθώς ό λόγος κυλάει χωρίς κομπιάσματα, χωρίς φάλτσα, χωρίς νά χάνει τό ρυθμό του. Λές και κάποιος, που έχει ζήσει πολύ, μιλάει για τίς περιπέτειές του, περιπέτειες χωνεμένες και κατακαθισμένες μέσα του έδω και πολύ καιρό. Αύτή ή φωνή, που έρχεται από δίπλα σου, φορτωμένη μνήμες από γεγονότα και ψυχικές δοκιμασίες περασμένων χρόνων, έχει κάτι που μπορείς νά τό έμπιστεύεσαι. Έχει μιά όντολογική ποιότητα ή όποία άποτελεί πειστήριο αυθεντικότητας του λόγου. Τό νιώθεις πολύ καλά πώς έδω βρίσκεσαι στο κρίσιμο σημείο όπου σταθμίζεται ή άφιλοκέρδεια του συγγραφέα που διαβάζεις. Δέν έχεις τή δυνατότητα νά τό αναλύσεις λογικά, ούτε σηκώνει άποδεικτική έπιχειρηματολογία, απλά βασίζεσαι στο έσωτερικό αφτί σου και στή διαίσθησή σου.

Αυτό ακριβώς ήταν που, αναφορικά μέ τό Μηλιώνη, μέ άπασχολούσε, άρκετά άξεδιάλυτα, από τότε που διάβασα τά διηγήματα της Παραφωνίας κι έκτοτε τά μεταγενέστερα έργα του. Αισθανόμουν δηλαδή ότι κάτι άρρητο που έβγαίνει από τή γραφή έμπαινε άνομολόγητα στο λογαριασμό της αξιολόγησης ή, τέλος πάντων, της εκτίμησης που ένιωθα γι' αυτό τό λόγο. Τό έρώτημα που έλεγα στην άρχή προέκυπτε από αύτή τή αίσθηση: ότι μολονότι άποσιωπούσα αυτό τό άρρητο στοιχείο, ή εκτίμησή μου για τόν πεζογραφικό λόγο του Μηλιώνη συνδεόταν όπωσδήποτε και μ' αυτό. Τό έρώτημα επανερχόταν ιδίως όταν διάβαζα κείμενα του συγγραφέα, αλλά κι όταν άπλως τά σκεφτόμουν. Από τήν άποψη αύτή ό πεζογραφικός λόγος του συγγραφέα, καθώς έπίσης του Ίωάννου και άλλων, μέ βοήθησε νά αναγνωρίσω μέ τόν καιρό, τόσο τήν ύπαρξη, όσο και τή σημασία της κειμενικής φωνής. Σχετικά μ' αυτό τό ζήτημα, τά κείμενα του Μηλιώνη, μέ τά όποια αισθανόμουν έξαιρετική οικειότητα, τά ξεχώρισα άμέσως για τήν έντονα υποβλητική ύφή τους. Για τό ότι οι λέξεις και οι φράσεις τους περιβάλλονται από μιά άτμοσφαιρική άλω, ένα στοιχείο άλλογης σαγήνης. Και για τό ότι ό πεζογράφος αυτός είναι στυλίστας ενός λόγου

³ Γιώργος Αράγης, *Ζητήματα Λογοτεχνικής Κριτικής*, τόμος Β', Δωδώνη, Αθήνα-Γιάννινα 1988, σσ. 81-114.

⁴ Γιώργος Αράγης, «Ο διηγηματογράφος Χριστόφορος Μηλιώνης –Τά Άχροκεραυνία, περιοδικό Έντευκτήριο, τεύχος 30, Θεσσαλονίκη 1995. Και στο βιβλίο μου *Προσεγγίσεις*, Πατάκης, Αθήνα 1996.

⁵ Ίσως αξίζει νά σημειωθεί σχετικά πώς στο πρώτο διήγημα της Παραφωνίας, «Μεσάνυχτα», ό άφηγητής, που μάλλον παραπέμπει στο συγγραφέα, διάβασε σ' ένα φίλο του ένα πεζό του. «Διάβαξε», λέει, «ήσυχα, σαν νά κουβεντιάζε, sotto voce...»

από τόν όποιο, πέρα από ό,τι δηλώνεται ρητά, υποδηλώνεται ταυτόχρονα, μαζί μέ ό,τι άλλο, όρισμένη ιδοσυγκρασιακή ταυτότητα.

«Σάν πήρε τό καράβι, τό φώς τοῦ ἡλίου ὀλόγυρά του γέμισε χελιδονόψαρα, πού πετοῦσαν ὡς πάνω στά ξάρτια. Κι ἔμεινε στό κατάστρωμα, γυρτός στην κου- παστή, κοιτώντας τά νερά, ὥσπου ἔπεσε ἡ νύχτα καί τύλιξε τό καράβι του καί τό ἔκανε νά φάχνηι στά τυφλά, ἀγγίζοντας ἕνα-ἕνα τ' ἀστέρια μέ τ' ἄλμπουρο. Ἀρχι- σε πρίν ἀπό τόσον καιρό μ' ἕνα ταξίδι στόν ἥλιο, ἀνάμεσα σέ χελιδονόψαρα καί σέ δελφίνια —ἕνα ταξίδι λυρικό— καί νά πού τώρα βρισκόταν ὀλομόμαχος καί μι- σόγυμνος ἀνάμεσα σέ τούτους τούς τέσσερις τοίχους, τούς τόσο γνώριμους καί πάντα τόσο αἰνιγματικά ξένους καί σιωπηλούς.»⁶

Τό ἀπόσπασμα μπορεῖ νά σχολιαστεῖ ποικιλότροπα: γιά τό ποιητικό του βά- θρο, γιά τή σύνθετη —κυριολεκτική καί μεταφορική— δομή του, γιά τό λόγο πρὸς ἑαυτόν, γιά τήν ἀβίαστη ροή τῆς γραφῆς του, γιά τή χαμηλόφωνη «ἐκφορά» του, γιά τήν πυκνότητά του νά συμπτύσσει σέ λίγες φράσεις τήν ἀρχή καί τό τέλος ἑ- νός προσωπικοῦ χρονικοῦ μερικῶν ἐτῶν, κ.λπ. Γιά τό θέμα ὅμως πού συζητῶ ἐν- διαφέρει ν' ἀκούσουμε τήν ιδιαίτερη φωνή του. Πρῶτα, τό ἀπό πόσο κοντά τήν ἐκ- φέρεי κάποιος πού μονολογεῖ. Ἐπειτα τό ὅτι δέν ἔχει ἐπιθετικό χαρακτήρα, οὔτε ἐπιδεικτικό, οὔτε ἱκετευτικό. Δέν ζητάει τίποτε ἀπό μᾶς τούς ἀναγνώστες καί δέν μᾶς ἔχει στόχο. Ἀπλῶς συνοδεύει τό ρητό λόγο ὡς δείκτης τῆς προέλευσής του. Μέ τήν ἔννοια ὅτι «ἡχεῖ» κατά κάποιο τρόπο τό ὑπαρξιακό εἶναι τοῦ ὑποκειμένου πού μονολογεῖ. Ὑποβάλλει, μ' ἄλλα λόγια, τήν ἐσωτερική ταυτότητά του. Κι ἀπό τήν ἄ- ποψη αὐτή μπορεῖ νά θεωρηθεῖ στοιχεῖο γνησιότητας.

«... Ψῆλά ὁ πάνω μαχαλάς μέ τό σπίτι μου πρῶτο πρῶτο στήν κορφή ν' ἀγνα- νεύει μέ ὅλα του τά παράθυρα, καί πιό πάνω ὁ Ἀη-Νικόλας μας, μέ τόν αὐλόγυ- ρο καί τό καμπαναριό νά μέ ψάχνηι.

»Ακούω φωνές: Ἀπό τόν πέρα μαχαλά ἡ νουνά μου ἡ Κούζω, πού τήν κάψανε ζωντανή οἱ Γερμανοί, ὁ παπα-Μόσχος πού πέθανε πέρυσι, ὁ ξάδερφός μου ὁ Ζα- βρέχης μέ τή βροντώδη φωνή, ὁ Ἀλέξης ἀπό τόν κάτω μαχαλά, ἡ θειά μου ἡ Λίκα ἀπό τή σκάλα της, ὁ πατέρας μου ὄρθιος στόν κῆπο τοῦ σπιτιοῦ μας:

«ὦ Φόρη! Ἔρθες; Καλωσόρισες!»⁷

Ὁ χρόνος τῆς γραφῆς ἀνάμεσα στά δύο ἀποσπάσματα ἀπέχει 30 χρόνια. Τό πρῶτο τό ἔγραψε ὁ πεζογράφος στά 33 χρόνια του καί τό δεύτερο στά 63 του. Στό πρῶτο συνόψιζε τό χρονικό μιᾶς 4-τίας, στό δεύτερο τό χρονικό μᾶς πολυκύ- μαντης ζωῆς. Θά μπορούσε νά σταθεῖ κανεῖς στά πολλά κοινά σημεῖα που παρου- σιάζουν τά δύο ἀποσπάσματα, στόν τρόπο π.χ. τῆς δομῆς τους, στό λόγο πρὸς ἑ- αυτόν, στόν ἐκφραστικό ρυθμό, στόν χαμηλό τόνο, στήν ψυχική ἐνδοχώρα πού προ- ὑποθέτουν, κ.λπ. Ἀνάμεσα σ' αὐτά δέν εἶναι λιγότερο διακριτή ἡ ὁμόηχη ἐσωτερι- κή φωνή τους. Κι ὅλα μαζί σημαίνουν, μεταξὺ πολλῶν ἄλλων, πῶς ὁ πεζογράφος αὐτός δέν πρόδωσε τό τάλαντό του. Δέν ἔβαλε νερό στό κρασί του ἀποβλέποντας στό πλατύ κοινό, ὅπως ἔχει γίνει τῆς μόδας σήμερα. Ἀπό τ' ἄλλο μέρος ἕνας πε- ζός λόγος τόσο υποβλητικός, πού θά τόν ζήλευαν πολλοί ποιητές μας, ἀποτελεῖ καί μονάχα γιά τοῦτο ἰσχυρό τεκμήριο λογοτεχνικῆς ποιότητος.

⁶ Χριστόφορος Μηλιώνης, *Τό πουκάμισο τοῦ Κένταυρου*, Ἀθήνα 1971, σ. 33.

⁷ Χριστόφορος Μηλιώνης, *Τά φαντάσματα τοῦ Γιώρκ*, Κέδρος, Ἀθήνα 1999, σ. 164.